

Л. В. Красицька

ПРО ПРАВОВУ ПРИРОДУ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Батьківські права як елемент змісту батьківських правовідносин мають свою специфіку, обумовлену тим, що батьківські права є збірним поняттям, яке охоплює весь комплекс суб'єктивних прав, що належать певній людині (матері, батькові дитини), заснованих на походженні дитини від цієї особи, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в установленому законом порядку. Проте легальне визначення батьківських прав у сімейному законодавстві відсутнє, законодавець обрав підхід, за яким розкривається зміст окремих прав та обов'язків батьків і дітей. У практиці застосування сімейного законодавства також досить гостро на сьогодні стоїть питання захисту батьківських прав, усунення перешкод у здійсненні батьківських прав, що потребує чіткого визначення в кожному окремому випадку зобов'язаного суб'єкта щодо конкретного права батьків.

До питання визначення правової природи батьківських прав неодноразово зверталися радянські вчені, зокрема, Є. М. Ворожейкін [1, с. 178-199], О. Є. Казанцева [2, с. 12-23], О. Й. Пергамент [3, с. 53-62], В. О. Рясенцев [4, с. 51-52, 179-181] та ін. Серед останніх наукових досліджень сутності сімейних правовідносин взагалі і батьківських зокрема необхідно виділити роботи таких українських вчених, як В. А. Ватрас [5, с. 40-60], І. В. Жилінкова [6, с. 53-60], З. В. Ромовська [7, с. 43-58], Ю. С. Червоний [8, с. 5-25, 299-302] та ін., проте визначення саме правової природи батьківських прав залишається в більшості своїй поза увагою науковців або розглядається досить фрагментарно.

Метою цієї наукової статті є з'ясування правової природи батьківських прав.

О. Й. Пергамент вказувала, що батьківські права є абсолютними правами, якими наділяється кожний із батьків (так, як і кожна дитина наділяється правом на виховання), і виникають вони поза правовідношенням. Не можна погодитися з тими, хто вважає, що батьки набувають це право у правовідношенні з невизначеним колом осіб. У такому правовідношенні, згідно з цією точкою зору, праву батьків виховувати дитину протистоїть обов'язок інших його учасників (практично ними буде населення всієї земної кулі) не чинити перешкод батькам здійснювати їх право. Таке уявлення про батьківське право збіднює його зміст, зводячи до права вимагати від усіх інших осіб утримання від дій, що перешкоджають його здійсненню. Між тим сутність батьківського права, як будь-якого іншого абсолютного права, полягає у поведінці уповноваженої особи, а не у поведінці всіх інших осіб. Володіння батьківським правом надає батькам можливість виховувати дітей, вчиняти в установлених законом межах всі необхідні і бажані для досягнення цієї мети дії. Праву батьків не протистоїть обов'язок інших конкретних осіб. На всіх інших громадянах лежить загальний обов'язок дотримуватися законів і не порушувати нічиїх суб'єктивних

прав. Цей обов'язок у рівній мірі належить не тільки до суб'єктивних абсолютних прав, а й до відносних прав, які також можуть бути порушені не тільки учасниками правовідношення, а й третіми особами [3, с. 60-61].

Не зовсім можна погодитися з О. Й. Пергамент, що батьківські права є абсолютними і виникають вони поза правовідношенням. Дійсно, можна говорити, що деякі батьківські права виникають поза правовідношенням, але це стосується тих відносин між батьками та дітьми, які регулюються нормами моралі, релігійними нормами, звичаями, традиціями. Там, де відносини батьків і дітей стають предметом правового регулювання, батьківські права існують у межах правовідносин (регулятивних або охоронних).

Розглядаючи специфіку сімейних правовідносин, В. О. Рясенцев зазначає, що для сімейного права характерна відсутність чисто абсолютних правовідносин. За характером захисту сімейні правовідносини він поділяє на три групи. До першої групи повинні бути включені відносні права, які мають абсолютний характер захисту від порушення зі сторони всіх інших осіб. Таким є право батьків на виховання дітей, а у випадку, якщо немає батьків, право інших законних вихователів. Оскільки кожний із батьків має рівне право на виховання, законодавець встановив правила їх сумісного здійснення. У той же час і сам виховуємий має відносне право на отримання виховання від суворо визначених осіб (батьків або інших вихователів). В принципі це право дитини також має абсолютний характер захисту у відношенні щодо всіх інших осіб, що не мають права на її виховання. Проте практично огороження права батьків на її виховання від порушень зі сторони інших осіб попутно захищає й вказане право дитини. У тих же випадках, коли відносне право дитини на виховання грубо порушується самими батьками, то воно огорожується шляхом вилучення у них дитини з позбавленням або без позбавлення батьківських прав [4, с. 51]. До другої групи сімейних правовідносин В. О. Рясенцев відносить абсолютні права з деякими ознаками відносних правовідносин, маючи на увазі права подружжя на їх спільне майно, які є абсолютними, коли справа стосується всіх інших осіб, проте вони виявляють відносний характер, коли вони розглядаються як сумісне право власників, з яким нерозривно пов'язані взаємні обов'язки подружжя, які здійснюють це право. І до третьої групи сімейних правовідносин, на його думку, входять відносні правовідносини, які не мають ознак абсолютної охорони. Тут повинні бути немайнові особисті права, що виникають у подружжя на підставі шлюбу і є такими, що захищаються тільки по відношенню до іншого з подружжя. До цієї ж групи входять й аліментні зобов'язання [4, с. 51-52].

Є. М. Ворожейкін, аналізуючи юридичну природу батьківських прав, визначену О. Й. Пергамент та В. О. Рясенцевим, вказує, що обидві ці точки зору по-своєму обґрунтовані. Все залежить, на його думку, головним чином від того, з яких позицій підходити до вирішення питання. Якщо розглядати права батьків на виховання дітей з позиції їх правового захисту, то вони дійсно виглядають як абсолютні: ніхто не може перешкоджати їх правомірному здійсненню, і вони захищаються від протиправних посягань будь-кого і кожного.

Проте одночасно права по вихованню дітей — це і відносні. І тут не можна погодитися з думкою про те, що «праву батьків не протистоять обов'язки інших конкретних осіб». По-перше, тут право батьків на виховання — це одночасно і їх обов'язок. Протистоїть чи цьому обов'язку чие-небудь право? Ним є право дітей на отримання виховання від батьків. А правовідношення, як правило, будується за принципом взаємності прав та обов'язків. У деяких випадках на одній стороні виникають тільки права, на іншій — тільки обов'язки. Проте у даному випадку праву батьків на виховання відповідає обов'язок другої конкретної сторони. І цією конкретною стороною є другий суб'єкт батьківського правовідношення — дитина [1, с. 187-188].

На думку М. В. Антокольської, права батьків та права дітей не завжди кореспондують один одному. Поняття прав дітей ширше за обсягом за поняття батьківських прав. Частина прав дітей, яка передбачена сімейним законодавством (право на ім'я, на висловлювання власної думки), є абсолютними правами. Дітям як носіям цих прав протистоять не тільки батьки, а й будь-які громадяни і посадові особи, які вирішують питання, що торкаються інтересів дітей... Інші права мають відносний характер та існують в рамках батьківських правовідносин [9, с. 194-195].

Аналіз зазначених позицій щодо правової природи батьківських прав надає підстави зробити висновок, що природу батьківських прав слід визначати в залежності від сутності окремих видів батьківських прав. Зважаючи на те, що батьківські правовідносини існують між конкретно визначеними суб'єктами (матір'ю, батьком дитини та дитиною), то й батьківські права за своєю природою є відносними у регулятивних правовідносинах. В. О. Рясенцев обґрунтовано виділяє лише різний характер захисту порушених сімейних прав, тому дійсно, деякі батьківські права мають абсолютний характер захисту, а деякі — відносний, проте реалізується це вже в охоронних правовідносинах при наявності факту порушення батьківських прав або існуванні реальної загрози їх порушення.

Видається, що терміном «батьківські права» охоплюються такі права, як: 1) право залишити дитину у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я у випадках, визначених законом; 2) право на визначення дитині прізвища, імені, по батькові; 3) право на зміну прізвища та по батькові малолітньої дитини; 4) право на виховання дитини; 5) право на спілкування та контакт з дитиною; 6) право на представництво і захист прав та інтересів дитини; 7) право на визначення місця проживання малолітньої дитини; 8) право на відібрання малолітньої дитини від інших осіб; 9) право давати згоду на усиновлення своєї дитини іншою особою; 10) право на піклування та турботу про себе, надання матеріальної допомоги зі сторони дітей, повнолітніх дітей; 11) право на управління майном малолітньої дитини.

Отже, особисті немайнові батьківські права можуть належати до відносних прав з абсолютним характером захисту від порушень зі сторони всіх інших осіб, а майнове право батьків щодо управління майном малолітньої дитини є відносним правом з відносним характером захисту, оскільки захист такого

права одного із батьків буде здійснюватися у разі порушення його другим із батьків. Так, згідно ч. 6 ст. 177 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року (далі — СК України) при вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків. Другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового.

Позиція щодо абсолютного характеру захисту особистих немайнових прав батьків була підтримана Ю. С. Червоним [8, с. 20], Г. В. Богдановою [10, с. 51], іншими правниками. О. Є. Казанцева наголошує, що висновок про абсолютний характер права батьків на виховання дітей був зроблений на підставі ч. 5 ст. 18 Основ законодавства про шлюб та сім'ю, в силу якої батьки вправі вимагати повернення дітей від будь-якої особи, що утримує їх у себе не на підставі закону чи судового рішення. Тому вважається, що праву батьків відповідає обов'язок всіх третіх осіб не перешкоджати їм у здійсненні свого права. Проте такий висновок, на думку О. Є. Казанцевої, є помилковим. Закон прямо не покладає на третіх осіб, обов'язку не чинити батькам перешкод у здійсненні батьківських прав. Такий обов'язок — елемент загального конституційного обов'язку громадян не порушувати нічиїх суб'єктивних прав... Треті особи не можуть виступати суб'єктами сімейних правовідносин, проте своєю поведінкою можуть порушувати деякі права учасників сімейних правовідносин, зокрема, право на особисте виховання дитини. З моменту порушення третьою особою права батьків на виховання дитини виникає охоронне правовідношення, одним із суб'єктів якого виступає третя особа — правопорушник. Тому вірніше говорити про абсолютний захист права батьків на виховання дитини [2, с. 15-16].

Слід зазначити, що у сучасній теорії права правовідносини, в яких реалізація суб'єктивних прав однієї особи можлива лише через виконання обов'язків іншою особою, називаються відносними. Відносини, засновані на можливості безпосереднього використання суб'єктом своїх суб'єктивних прав без втручання інших суб'єктів у сферу його діяльності називаються абсолютними [11, с. 337]. У цивілістиці абсолютними називають такі правовідносини, в яких управомоченій особі протистоїть невизначене коло зобов'язаних суб'єктів. Відносинами називаються цивільні правовідносини, в яких управомоченій особі (особам) протистоїть суворо визначена зобов'язана особа (особи) [12, с. 130-131].

При визначенні ознак особистих немайнових прав фізичних осіб як суб'єктивних цивільних прав Р. О. Стефанчук вірно зазначає, що допускається змішування двох категорій «абсолютні правовідносини» та «абсолютні права». Так, безперечно, що особисті немайнові права віднаходять своє здійснення в абсолютних правовідносинах, однак це ж не означає автоматично, що їх природа при цьому стає абсолютною. Він дотримується позиції тих науковців, які під абсолютними розуміють права, що відповідають наступним ознакам: 1) монопольна можливість людини діяти у своїх, визнаних законом інтересах; 2) належність від народження; 3) наявність кореспондуючого обов'язку невизначеної кількості осіб утримуватись від дій, які порушують ці права. Такі

ознаки, на думку Р. О. Стефанчука, не є притаманними переважній більшості особистих немайнових прав, а тому вони відповідно не можуть бути охарактеризованими як абсолютні [13, с. 126].

Зазначеним ознакам у сукупності не відповідають й батьківські права, оскільки кожний із батьків дійсно має можливість діяти у своїх визнаних законом інтересах, проте інтересам дитини все рівно надається перевага; батьківські права й не належать людині від народження, а виникають з моменту народження дитини; щодо ж кореспондуючого обов'язку за батьківськими правами, то він в більшості своїй не стосується невизначеної кількості осіб.

Розглядаючи особисто-довірчий характер норм сімейного права, О. М. Нечаєва справедливо наголошує, що всі особисті права дітей мають в основі довірче ставлення до своїх батьків і, навпаки, батьків — до дитини. Навіть майнові права неповнолітніх дітей існують не самі по собі, ізольовано від особистих відносин у сім'ї, а в залежності від сімейної педагогіки, сімейного устрою, довіри у відносинах дорослих та дітей. Сутність особистих прав та обов'язків батьків, головними серед яких є пов'язані з вихованням, обумовлюється перш за все характером особистих відносин вихователя і вихованця [14, с. 34]. Ю. С. Червоний наголошує, що особисті немайнові права і обов'язки батьків та дітей, як і будь-які особисті права та обов'язки, тісно пов'язані з особистістю їх володільця і не мають майнового (економічного) змісту. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей як й інші суб'єктивні сімейні права та обов'язки є такими, що не передаються і не відчужуються [8, с. 299].

Л. М. Пчелінцева вказує, що сімейні права та обов'язки є «позаоборотними», такими, що не передаються ні у порядку універсального правонаступництва, ні за домовленістю сторін, тобто їх не можна продати, подарувати, заповідати, поступатися іншій особі тощо [15, с. 19].

Дійсно, основною ознакою немайнових прав батьків є їх особистий характер, всі немайнові права батьків невіддільні від їх носія. Відповідно до ч. 1 ст. 14 СК України сімейні права є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі.

Що ж до права батьків на управління майном малолітньої дитини, механізм реалізації якого визначений ст. 177 СК України, то це право батьків не є особистим. І. В. Жилінкова зазначає, що управління майном включає два основних види дій батьків: а) вчинення правочинів щодо майна дитини, у тому числі правочинів щодо розпорядження майном; б) вчинення дій щодо догляду за майном дитини (ремонткування, зберігання, догляд тощо) [16, с. 62]. У зв'язку з цим викликає інтерес положення абзацу шостого пункту 40 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затв. наказом Міністерства юстиції України № 20/5 від 03.03.2004 р.: нотаріус не посвідчує правочин, що укладається від імені малолітньої дитини представником батьків (усиновлювачів) або одного з них. Таке положення встановлено безумовно з метою захисту інтересів малолітньої дитини і заслуговує на підтримку, його слід передбачити і в ст. 177 СК України. Отже, батьки не можуть видати довіреності на вчинення правочинів від імені малолітньої дитини щодо її майна,

що свідчить про зв'язок права батьків на управління майном з особистістю носія, хоча дії щодо догляду за майном малолітньої дитини, видається, можуть бути покладені на іншу особу і це не суперечитиме інтересам малолітньої дитини, що позбавляє право на управління майном малолітньої дитини особистого характеру.

З огляду на наведене, можна зробити висновок, що батьківські права є відносними правами за своєю правовою природою, які в більшості своїй мають абсолютний характер захисту, і тільки право батьків на управління майном малолітньої дитини має відносний характер захисту. Всі немайнові права батьків є особистими, щодо них не допускається правонаступництво, майнове право батьків на управління майном малолітньої дитини не є особистим, хоча повноваження на вчинення правочинів щодо майна малолітньої дитини не може бути передано іншій особі.

Визначення природи батьківських прав сприятиме як створенню належних умов для здійснення батьківських прав, так і підвищенню ефективності правового захисту батьківських прав.

Література

1. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР / Евгений Минаевич Ворожейкин. — М.: Юридическая литература, 1972. — 336 с.
2. Казанцева А. Е. Обязанности и права родителей (замещающих их лиц) по воспитанию детей и ответственность за их нарушение / Казанцева А. Е. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 1987. — 144 с.
3. Пергамент А. И. Основания возникновения и сущность родительских прав / А. И. Пергамент // Правовые вопросы семьи и воспитания детей. — М.: Юридическая литература, 1968. — С. 53-62.
4. Рясенцев В. А. Семейное право / Владимир Александрович Рясенцев. — М.: Юрид. лит., 1971. — 294 с.
5. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ватрас Володимир Антонович. — К., 2008. — 227 с.
6. Сімейне право України: Підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2009. — 288 с.
7. Ромовська З. В. Українське сімейне право : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Зорислава Ромовська. — К. : Правова єдність, 2009. — 500 с.
8. Семейное право Украины: Учебник / Под ред. Ю. С. Червоного. — Х.: ООО «Одиссей», 2004. — 520 с.
9. Антокольская М. В. Семейное право: Учебник. — Изд. 2-е, перераб. и доп. / Антокольская М. В. — М.: Юристъ, 2003. — 333 с.
10. Богданова Г. В. Проблемы правового регулирования личных и имущественных отношений между родителями и детьми: дис.... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Богданова Галина Васильевна. — Саратов, 1999. — 181 с.
11. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О. В. Петришина. — Харків: Право, 2009. — 584 с.
12. Гражданское право. В 4 т. Т. 1: Общая часть : учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «Юриспруденция» / [Ем В. С. и др.] ; отв. ред. — Е. А. Суханов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 720 с.

13. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система особливості здійснення та захисту): монографія / Національна академія наук України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / Стефанчук Р. О. — Хмельницький: Вид-во Хмельницьк. ун-ту управління та права, 2007. — 626 с.
14. Нечаева А. М. Семейное право: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. / А. М. Нечаева — М.: Юристъ, 2008. — 328 с.
15. Пчелинцева Л. М. Семейное право России : учебник. — 6-е изд., перераб. / Л. М. Пчелинцева. — М. : Норма, 2009. — 720 с.
16. Жилінкова І. Науково-правовий висновок щодо співвідношення понять «управління майном дитини» за СК України та «розпорядження майном» за ЦК України / І. Жилінкова // Мала енциклопедія нотаріуса. — 2007. — № 6. — С. 62-66.

Анотація

Красицька Л. В. Про правову природу батьківських прав. — Стаття

У статті розглядаються положення щодо правової природи батьківських прав, яка може бути визначена тільки стосовно окремих видів батьківських прав. Робиться висновок, що всі батьківські права є відносними з різним характером захисту, немайнові батьківські права є особистими.

Ключові слова: батьки, правова природа, батьківські права, абсолютні права, відносні права, особисті права, немайнові права, майнові права.

Аннотация

Красицкая Л. В. О правовой природе родительских прав. — Статья.

В статье рассматриваются положения о правовой природе родительских прав, которая может быть определена только относительно отдельных видов родительских прав. Делается вывод, что все родительские права являются относительными с разным характером защиты, неимущественные родительские права являются личными.

Ключевые слова: родители, правовая природа, родительские права, абсолютные права, относительные права, личные права, неимущественные права, имущественные права.

Summary

Krasitskaya L. V. About the legal nature of parents' rights. — Article.

In the article statements of the legal nature of parents' rights are discovered. It might be determined only in the scope of certain kinds of parents' rights. It is concluded that all of parents' rights are in personam with the different character of their protection, and non-property parents' rights are personal.

Keywords: parents, legal nature, parents' rights, absolute interests, rights in personam, personal rights, non-property rights, rights of property.